

Бранко Р. ЗЛАТКОВИЋ*
Институт за књижевност и уметност у Београду

ВУКОВ СРПСКИ РЈЕЧНИК КАО ЛИТЕРАРНА ТЕМА**

Као једна од најважнијих књига српске културе свих времена, *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима* (1818) Вука Стефановића Караџића постао је знатна и учестала тема великог броја прича и анегдота које су остале забележене у мемоарским, биографским, дневничким, књижевно-полемичким и историографским штивима, као и у кореспонденцији, те и у усменој народној традицији. У раду се тематизују, систематизују, обједињују и на хронолошко-биографски начин контекстуализују расуте приче и записи који претходе настанку *Српског рјечника*, затим они који описују процес његовог уобличавања, штампања и објављивања. Такође, наводе се и примери који сведоче о карактеристичном пријему *Рјечника* међу Вуковим савременицима и потоњим нараштајима, те и о ширини одјека знамените књиге у словенским и у европским културним срединама и круговима. Осим важних личности и судбоносних догађаја, у традицији, дакле, остају упамћене и прекретне појаве у културној историји народа.

Кључне речи: Вук Краџић, *Српски рјечник*, биографско-мемоарска проза, песништво, књижевне полемике, предговори, преписка, анегдоте, записи.

Вишегодишњи рад на српском речнику Вук је започео у Бечу, у јесен 1815. Вук сведочи биографу И. И. Срезњевском да га је Јернеј Копитар саветовао и пре тога да се лати скупљања народних српских речи. Међутим, Вук је једнако обећавао, али ништа није предузимао све док Копитар није дошао Вуку и донео му читав рис хартије исечене на парчиће, па му рече: „Сећајте се речи за које знате да се употребљавају у народу, па их записујте на овим парчићима хартије, сваку на посебном парчићу. Мало помало накупиће их се и цео речник.” – „Посао није био тежак” вели даље Вук, „и ја се почнем њим бавити марљиво.” Да би олакшао рад, Копитар му је дао да прегледа *Ričoslovník* Јосипа Волтића (1805), а после и речнике Ивана Белостенца, Андрије Јамбрешића и Јоакима Стулија. Вук наводи да је речнике

*branz_1973@yahoo.com

** Рад је резултат делатности пројекта *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* (178011), који се реализује у Институту за књижевност и уметност у Београду и који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

више разгледао него што их је читао, писао је на листићима више из главе и јемчи да никад није узимао речи из речника за које не би могао поуздано да тврди да се употребљавају у народу (Срезњевски 1987: 22). Посвећен лексикографском послу, Вук је у децембру 1815. отишао у Срем, у српско говорно подручје. Захваљујући гостопримству Лукијана Мушицког, боравио је у манастиру Шишатовца (Карацић 2004: 309–310). Ту је почео да учи латинску граматику и да саставља речник. Међутим, како саопштава Вуков биограф Ђорђе Рајковић, затребали су му „шокачки” речници које је листао у Бечу, па он писмом моли Копитара да му их пошаље. Те све књиге, збори потом Вук, налазе се и у библиотеци митрополита Стефана Стратимировића⁵, али они нису ради да просе помоћи српском језику у највећег непријатеља његовог, него то треба да им пошаље Копитар, а Стратимировић нека се само зачуди када у Објављенију речника види да ће књига имати све оне речи које садрже и та издања, јер он сматра да речник ниједан Србин не може да састави осим њега (Рајковић 1950: 73). О Стратимировићевом лексикографском послу постоји анегдота коју је Вук саопштио према казивању Л. Мушицког. Када се једном Аугуст Лудвиг Шлецер пожалио митрополиту Стратимировићу што не постоји никакав речник нити граматика српског и бугарског језика, овај да би угоднио чувеном немачком научнику науми да скупи српске речи, па да их уметне међу словенске и руске и да тако Шлецеру одштапају српски речник. Да би се то лакше учинило, Стратимировић подели посао према словима, па се Лукијану Мушицком препоруче речи које почињу са *л* и *м*, Јосифу Путнику са *ј* и *п*, а Стратимировић узме *с*. Неколико дана после тог договора први дође Путник и баци пред Митрополита хартију, на којој је био написао неколико речи, и каже да тај посао није за њега и да су га они преварили, премда највише речи почиње са *п*. Утом се и Стратимировић наситио тог посла, па Путников изговор прими смејући се, те рад око српског речника тако сасвим замре. Да је анегдота веродостојна сведочи и податак да је Л. Мушицки у Шишатовцу предао Вуку око педесет речи које је прикупио (Огњановић 1900: 123–124; Рајковић 1950: 154–155; Карацић 2004: 327–328).

Највише муке Вуку задавао је превод речи на немачки језик. Изгледа да су Вукови противници преувеличавали допринос Мушицког у том погледу с обзиром на то да се Вук у писму (август 1816) јада Копитару: „Речи су за Србски Рјечник већ одавно скупљене, и постављене у азбучни ред, но и за Вас је остало посла доста. Мушицки ми ништа ние могао помоћи у немачком’, зашто нема кад” (Карацић 1987: 316), јер он вазда „бере кукуруз, поправља бурад, отаче вино, пече ракију и проче” (1987: 334). Поред свега, пише му Павле Соларић из Венеције да речник треба да садржи и речи у италијанском преводу, јер ће само тако имати прођу и у Далматинској епархији и у Црној Гори (1987: 311, 316). Вуку се то, ипак, учинило примамљиво, па је отписао Соларићу да ће бити, а Копитару је, предочавајући му Соларићев предлог, поручио: „Ја сам Вама казао да ћете Ви имати посла око Србског Рјечника више него ја” (1987: 315). Међутим, када је *Српски рјечник* објављен Соларић се „хватао за главу” како ће сад пред пренумеранте, јер их је лично уве-

⁵ Током школовања у С. Карловцима 1805. и 1806. Вук је боравио у библиотеци Стефана Стратимировића (Поповић 1987: 27).

равао да ће српске речи у речнику бити толковане и на италијски језик, а они се претплатили само под том погодбом (1978: 730).

Радећи на речнику, Вук науми да у априлу 1816. пређе у Србију да чује како Срби говоре и шта певају, па ће да се врати у Беч да штампа речник (1987: 295, 297). Већ тада је помишљао да се лично препоручи кнезу Милошу и да му потражи трошак за штампање српског речника који ће му заузврат посветити. Особито је полагао у то наде јер је био у уверењу да је Кнез већ тада знао шта је то „слава” пошто је уредницима *Новина сербских* у Бечу, Д. Давидовићу и Д. Фрушићу, послао 1000 #. Уздајући се у подухват, већ је уверено писао Копитару у Беч да штампар Антон Штраус треба „да нам начини лепа писмена, особито *ђ* и *ћ*, да буде лепше, него код Шнирера, а *јот* (*ј*) треба тако да начинимо, да је налик на Србска писмена” (1987: 297). Међутим, када је у мају 1816, први пут после емигрирања 1813, поново ступио на тле Србије, било је све узаврело од политичких смутњи.⁶ Необављена посла вратио се у Шишатовца почетком јуна 1816, а у јесен свраћао је у Карловце код Стефана Стратимировића, који му је једва допустио да хронике Ђорђа Бранковића мало чита и да нешто мало забележи језика ради. Када је Вук навео разговор око српског речника, Митрополит „за Српски речник није ћео поменути, него је догонио до Штулија и до Волтиција, говорећи да им је језик никакав” (Рајковић 1950: 150). Вук се и наредне године сусрео у Бечу са Митрополитом кога је међу пријатељима шаљиво називао *Ча Стева*. О сусрету 2. јуна 1817. пише Мушицком:

„Синоћ сам био код Ча Стеве. Могу се похвалити да ме лјепо дочекао. Кад сам га пољубио у руку, онда ми је рекао ’ти већ постаде Бечлија.’ А ја: ’Бечлија Ваша Екцеленција’. Он: ’Како ти иду послови?’ Ја: ’Добро’. Он: ’А шта радиш?’ Ја: ’Пишем Српски Рјечник’. Он: ’Словар, словарь, ни је Рјечник!’ потом је наставио предиковати о имену словар, и по свом обичају говорио је о том читав 1/8 сата. Отуда је прешао на диалекте Српског језика, но ту се осрамотио: зашто је говорио о ствари, коју ја разумем десет пута боље од њега” (Караџић 1987: 462).

Из Шишатовца Вук је пошао у Беч у септембру 1816. године (Стојановић 1987: 112). Вукови биографи приписују одлазак Вуков наредби Стратимировићевој Мушицком да га отера, под изговором да се не смеју мирски људи држати по манастирима. Митрополит је загрмео: „Терај Вука из манастира, јер ћу иначе отерати и тебе и њега!” (Рајковић 1950: 154). После Вуковог одласка из Шишатовца, Мушицки је боравио 14. и 15. децембра 1816. у Карловцима. Том приликом Митрополит пакосно му је рекао о Вуку Караџићу: „Какве ће јошт он плевели по Бечу сејати и протирати!” (Караџић 1987.: 430–431). Други пут корио га је: „Ја се чудим теби, какову ти предилекцију имаш к Вуку! Како си могао онаког’ богаља држати међу свештеницима! по манастири – тако су ми казивали – водити! бринуте се, да добије место Господин Вук! (овим’ последним’ речма указао је насмешно уваженије руком и главом)” (1987: 444). Потом је слао у манастир свог шпијуна, дворског прото-синђела Гаврила Хранислава (Добрашиновић 1980: 86). Мушицки сведочи о томе да Хранислав „мотрио је мајмунски, као што има обичај, неће ли где видети портрет” Вуков који је у Шишатовцу 1816. сликао Павле Ђурковић. Но, није га видео,

⁶ Баш у то доба у Београду је била, о Ђурђевдану, Народна скупштина на којој је кнез Милош свршио са Петром Николајевићем Молером, председником Народне канцеларије и главним политичким противником. Исте ноћи, удављени су и чувени Карађорђевој војвода, Капетан Радич Петровић, као и кујунџија Јован Деља, који је био оптужен за ковање лажног новца (Караџић 1969: 206, 508).

јер га је Мушицки скрио под портретом патријарха Јосифа Јовановића Шакабенте, па је под „том завесом” и даље тамо остао окачен (Караџић 1987: 443, 527).

У октобру 1816, хвалећи прилике у Србији, Стефан Живковић Телемах позвао је Вука да се врати: „А ти си отишао у тај весели Беч да дангубиш. Гледаи час пре, да довршиш књиге, за кое амо весма распитују – пак ајде да живиш” (1987: 322). Вук се није освртао на позиве, већ је хитао да свршава речник. Уазбучио је лексичке јединице, али је остало још доста послова и то превасходно оних које су захтевале помоћ његовог бечког пријатеља и учитеља. О заједничком раду с Јернејем Копитаром казивао је Вук биографу: „Он је долазио к мени сваки дан пред вече, не обазирући се ни на кишу, ни на благо, па смо седели на послу до зоре. Ја сам узимао хартијце једну за другом, па сам му објашњавао значење сваке речи, објашњавао док не бих видео да је Копитар потпуно разумео, а он је преводио речи на немачки, латински, загледајући у сумњивим случајевима у Аделунгов, Шелеров и друге речнике” (Срезњевски 1987: 22). Слично Вук саопштава и Мушицком: „Ми додамо Србском Рјечнику Латинске речи на место Талијанских. Тако смо нашли за добро. Копитар је код мене сваки дан после подне (од 6–9). Пред нама стое два астала (или стола; астал сам код Вас у Срему научио) и на њима велики Аделунг у 4. тома, и Шелер у 5. томова латинских и 2. Немачка” (Караџић 1987: 356–357). – „Понекад кад би ми се учинило потребним” настављао је Вук да сведочи Срезњевском, „терао би ме (*Kopitar*) да напишем пример који би могао олакшати разумевање смисла речи, или читав опис предмета, обичаја и сл. Наш посао је даномице одмицао, и речник је тај начин био готов за штампу и штампан 1818. године. То време свакодневних разговора с Копитаром остаће за мене насвагда незаборавно: тада се моје раније, ма да опширно, али несвесно знање српског језика оживљавало свесношћу; сваки дан сам имао могућност да мислим и о облику речи, и о његовим граматичким променама, и о различном изговору у месним говорима, и о синтактичким слојевима речи” (1987: 22).

Састављајући речник, Вук је приложио и богат етнографски материјал. Описивао је обичаје и начинио је читаве приповетке, пружајући примере употреба речи. Тим поводом јадао се читаоцима: „Али ће ми слабо ко вјеровати и разумјети, како је приповјетке тешко писати! Ја сам се овђе, око ови ђекоји мали, толико мучио, да би наши ђекоји списатељи могли готово читав роман написати, или све идиле Геснерове на Српски превести” (1966: IX). У *Рјечнику* дао је Вук завршни облик азбуци. Диграме љ, њ заменио је словима *љ*, *њ*; за дџ Мушицки је створио слово *ђ* (Караџић 1987: 437–445); уместо грчког *ї* прихватио је Копитарево латинско *ј*, а питање слова *џ* и *х* тренутно је оставио отворено. Претходно је питао за савет Мушицком: „Него за Бога кажите ми што ћемо радити са *х*? Код народа се не чује нигде осим у Херцеговаца на крају и то као *г*: навргџ брда, орагџ, кожугџ итд.”, а шишатовачки игуман је одговорио тако да је Вук завршио речима: „Бог да му душу прости”. Тако Вук није у *Српском рјечнику* заступио гласове *џ* и *х*. „Писме” *хјер* (*х*) Мушицки назива „књижним Прометејом”, јер „час се чује и то јаче или слабије, час се затаи, час се промени (изврне). Прави је Прометеј у азбуки нашој” (1987: 396, 430–431). Потом је саставио и епиграм у коме иште изузетке:

„Шта ћемо с књижним Прометејем, писменоом хјер,
 Да се нигди
 Стани зар оно у нас? Пра? Вр? Стра? Свети ду?
 Кажу без изјатија ни једног правила нема.
 Допушта Галл, аи Бритт! Зашт да не следује Серб”
 (Мушицки 1938: 117).

Свакодневно напорно радећи *Српски рјечник*, Копитар и Вук крепили су се шљивовицом која је стизала из Шишатовца. Када је буренце било на измаку, Вук пише Мушицком: „Ја сам Буренце са Шљивовицом изнио у Беч и оточио у бутеле, пак сад пијуцкам са Копитаром и (*Јеремијом*) Гагићем, и у Ваше здравље напијамо; него не знам шта ћемо онда кад’ ово попиемо?” (Карацић 1987: 357).

Старао се Вук у Бечу да не остане без сремске шљивовице, али га је све време рада на речнику пратила крајња оскудица. О томе се поверио Мушицком: „Српски ми је рјечник изјео живот. Ласно сам га написао, али штампајући га, изгубио сам оно што је човеку најмилије на овом свијету, т.ј. здравље. Ја сам од љетос неколико пута догонио, да нијесам имао ниједне крајцаре (а у Бечу!); продао сам чивутима све што се могло продати (најпослије и кошуље и мараме с врата и из џепа: само да не умрем од глади” (Карацић 1987: 638). О томе не прећуткује нити у Предговору *Српског рјечника*: „Ја сам се око ове књиге намучио, што може бити до данас нико око какве није: зашто осим труда, који сам подносио ријечи купећи и у ред дводећи, морао сам се старати како ћу књигу на свијет издати, и како ћу међу тим живљети” (1966: XIV). Позајмљивао је за храну и већ је био дужан 300 форинти, а откуда му за речник 6000, питао се Вук! (1987: 418). Још га је Копитар натерао да у речнику пространо опише и обичаје, па ће то бити још неколико табака више, односно изаћи ће штампа још скупље. Вук у шали додаје да не мари: „Јер ми смо богати људи, немамо ништа” (1987: 358). Да невоља буде већа, одзив на претплату био је неочекивано слаб. Стефан Живковић јавља Вуку да је нудио Јокса скелецију да се претплати на *Рјечник*, а овај му одговорио: „А шта је то, и што ће то нама; имаш ти какви дебелы волова; није нама до књиге” (1987: 402). Мушицки пише да игуман манастира Чокешине, Хаџи Константин, није ниједног претплатника могао да нађе, јер вели: „Људи задивљали, нико о књиги не ће ни да чује”. „Зло! Али – шта ћемо!”, закључује архимандрит шишатовачки и бодри Вука: „Горе главу; сутра ће можда бити боље” (1987: 416). И Мушицки је нудио претплату калуђерима. Један рече: „Ја не разумем шта је то.” Други: „Ја ћу купити кад изиђе.” На то Мушицки резигнирано додаје: „Несрећни син! а би ли изашао кад би сви такы били” (1987: 569). Димитрије Фрушић пише из Земуна: „Немам новаца, а штафетом би те о радости мојој известио. Твој Словар, Србски Словар, наш Словар, Копитарев Словар, па и мој Словар излази. Благо свима нама, а мени преблаго!” (1987: 508). Из Букурешта Стефан Живковић јавља: „За Србе или Бугаре који живе по Влахији премда их много има, могу вам казати да они за пренумерацију књига или за књижество толико знаду колико и сви остали Турци.” Није било вајде нити од влашких бољара, јер „како што Србе познају као хајдуке, под именом Арнаута [...] зачуди ли би се да им ко каже да у Срба има учених људи и књига” (1987: 634–635). Шидски парох Аврам Панић нудио је парохијанима да се пренумерирају. Изговарали су се да не могу да плате док словар не виде, јер су се и досад на многе књиге претплаћивали, а по том

нису нити новаца, а ни књиге видели (1987: 629). Стеван Филиповић пише из Руме: „За Лексикон досадише ми овдашњи пренумеранти, кад ће бити; не згорег било и Вас ради и Совокупитеља Ваши да ставите неколико слова у Новине и изјасните узрок тога закосненија, да се људи уталожје; један ми овде рече: та он и није у Бечу, него ено га у Турској” (1987: 505). И Јован Гавриловић из Вуковара јавља да су многи одустали од претплате, јер им позно књиге долазе (1987: 648). А с *Рјечником* баш се отезало. Од првог *Објављенија* из Шишатовца (20. март 1816) па до другог бечког позива (20. март 1818) протекло је тачно две године.

Одмах свестан да од претплате не може да подмири трошкове штампе, Вук се писмом, крајем 1816, обратио кнезу Милошу за помоћ (Карацић 1987: 376–378). Иако је подухват хвалио, Вук није заинтересовао Милоша. Зато је молио Димитрија Фрушића да се и он заузме код Кнеза (1987: 509). Фрушић је 1818. прешао из Земуна у Србију и лично је хтео да понови Милошу молбу (1987: 560–562). *Српски рјечник* је из штампе изашао после убиства војводе Карађорђа. Драматичан догађај био је повод ширењу многих гласова о Милошу као о убици, крволоку и турском слуги. Стога се као анегдота препричавало негодовање земунског генерала Червенке, који је тек касније дознао да је он Фрушићу издао пасош да пређе из Земуна у Београд како би наговорио кнеза Милоша да плати штампу *Рјечника*, а да му књига заузврат буде посвећена: „А Милошу Обреновићу посветити књигу, то је са свим срамота, и малоумје. Ако је добро новце од сваког искати и примити, није советно тако слабог човека у обштенадној књизи представљати с похвалама” (1987: 561). Премда Милош није послао новац, изостала је и посвета. Но, према анегдоти, Вук није само намеравао да књигу посвети Милошу, већ је он и њен садржај прилагодио Кнезу и његовој околини. Када је Јован Хаџић замерио Вуку што је у *Рјечник* ставио онолике срамотне поскочице, приповечице и изразе, Вук је одговорио да је он тиме хтео да угоди кнезу Милошу и старешинама који су се псовкама најрадије забављали, јер „све се надмећу који ће што срамотније казати, па се онда начини смех” (Карацић 1969: 344).

Вук је, затим, потпору тражио на све стране. Чак је и лично излазио пред аустријског цара Франца I. Аудијенцију је описао на комичан начин:

„Кад дођем у јутру у 7. сати у кабинет, а то у једној соби чекају више од 100 људи и жена; помислим ја у себи: кад ћемо ми сви добити ред да говоримо с царем, зашто сам мислио да ћемо ићи к њему један по један, као дуовнику на исповијед; кад уђемо у једну велику салу па станемо у реду у наоколо, док један пут почеше њекоји шаптати јели то цар? Кад ја погледам, а то он зашао редом од једнога до другога те узима прошенија и пита шта је! Онда ја већ виђе каква ће бити аудијенција, и одма се поче кајати, што сам се мучио и толико пута пењао у трећи кат (зашто сам мислио да ћу доћи цару у собу, па да говорим с њим на само као с човеком, а не као с царем), и да сам био близу врата, одма би изишао напоље, али будући да сам био чак на другом крају сале, помислим у себи: кад је дошло дотле, ајде већ сад што му драго. Кад дође до мене, дам му и ја моје прошеније, а шта сам му могао рећи, кад слуша толики свијет? (ваља да је то зато и измишљено тако, да људи не могу молити и откривати своје невоље); кад узме прошеније, он ми рече да ћу добити” (Карацић 1987: 640).

Бечки двор, ипак, није одобрио молбу (1987: 624).

Обраћао се Вук митрополиту Стратимировићу и владикама и спахијама српским, али је одзив био незнатан. У то доба Мушицки му пише о својој невољи, да му је дух убијен, јер је био заглибљен у манастирским дуговима и преплашен претњама Митрополитовим (Рајковић 1950: 158; Карацић 1987: 547). Читајући ње-

гова јадања, Вук је мислио: „Кукај, мајко, те ме разговарај! У највећој биједи чини се човјеку лакше кад види да није сам, него да има и више његова друштва на овоме свијету” (Рајковић 1950: 151). Када је *Рјечник* напакон предат Штампарии Јерменског манастира у Бечу, Вук је морао да купује хартију, да недељно плаћа штампу и да живи, а није имао пребијене крајцаре у кући са женом и дететом. „Чисто ми је долазило кашто да полудим”, исповеда се Вук, „јела ме је брига каква се само може помислити; здравље ми се поремети – нијесам додуше лежао у постељи, али сам једнако био болешљив” (Рајковић: 1950: 151–152). Сиромаштво је Вука довело до очајања. Већ је наумио да пише Мушицком последње писмо и да напусти Беч и Аустријско царство и да се мане речника – када му изненада бечки трговац и банкар, а негдашњи оршавски трговац Димитрије Тирка, с којим се упознао још као цариник у Кладову, укаже помоћ од 5.000 форинти за издавање *Српског рјечника* (Карацић 1987: 611; Поповић 1987: 99). Позајмицу Вук је добио захваљујући Тиркиној супрузи Марији Демелић Маци и њеној матери Анки. Свестан да без њиховог утицаја ништа не би било, Вук подстиче Мушицког да спева оду захвалности: „Кад би Вам ћела лира (или Муза) запевати што госпои Маци (то је она штоно јој Телемах посветио *Благодетелну музу*), не би се осрамотила: Маца је жена (што се тиче разума и срца, а и лица), која би могла бити каква Царица” (Карацић 1987: 513). Мушицки је испевао стихове и насловио их је једноставно – „Вуку Стефановићу”:

„Та шта о Вуче! Зар си ми се већ и из
Вјенне ићи спремао? Предати,
Ах! Бедни сербски Речник судби
Гвозденој? Сердце ми трепти! Бози!”

У четвртој строфи оде, датиране 18. октобра 1817, спомињу се именом и чувенем Вукове добротворке:

„Док само дирнеш, у помоћ ништима
Већ лете. Тирка! Анно с Мариом! Ви
Лампаду ноћну нашег Вука
Вољно подкреписте, умиравшу”
(Мушицки 1838: 68–69).

У Предговору *Српског рјечника* Вук благодари добротвору Тирки, његовој супрузи Марији и њеној матери Анки. Уз оштру друштвено-сатиричну опаску он велича њихово добротворство:

„Има у народу нашем богатији људи од Тирке, који по каванама и за постављеним столовима тако уздишу кад се што о народу говори, да би човек рекао и крви би испод грла дали за народ и за његову срећу и славу: али да им дође народ у кућу, па да заиште, не пет хиљада форинти (колико је дао Тирка на Српски рјечник), него пет иљада новчића, одма би се згрозили као да је смрт дошла пред њи, и почели би се тужити на зла времена и на рђаве пазаре, и драговољно би се отресли од свога народа, само да ништа не иште и да им се прије кине с очју” (1966: XV).

Занимљиво је и то да је судбину и добре изгледе *Српског рјечника* угрожавао и интимни живот његовог аутора. Када се у Карловцима пронела вест о Вуковој женидби, митрополит Стратимировић се, према сведочењу Лукијана Мушицког, „срдио, викао, пљубао је на Ваш поступак, говорио: ево (онда приспело ваше писмо

и он тео отворити) иште да му се националисти пренумерирају, а он токорсе националист како се не стиди националиста” (Карацић 1987: 568). Такође, против брака био је и Вуков заштитник Лукијан Мушицки. Он је прворођеном Вуковом сину 29. марта 1818. посветио пригодне стихове у којима, ипак, није пропустио, а да не изрази незадовољство Вуковом женидбом католикињом, а што је штетило и пријему *Рјечника*:

„Здравствуй, драги Милутине, знатни отцем, рођеним!
Отца веселиш ти, браниш га чудесна већ.
Речника претплатителе отвраћа мати,
Оду првенац мамиш с именом ти”
(Мушицки 1847: 100).

Док је с Копитарем приводио *Рјечник* крају, Вук је 1817. постао и уредник *Новина сербских*.⁷ У њима је наставио полемику са оновременим најпопуларнијим српским романсијером Милованом Видаковићем. Критика је изазвала сензацију. Фрушић јавља Вуку из Земуна: „Овде читатељи слогове твоје памте” (Стојановић 1987: 159). Међутим, многи нису одобравали оштрину Вукових удараца. Мушицки га прекоревачки: „Да, да! Бесни ’сте Ви! остависте речник, па нападосте на сиромаша. Љубомирова вођу! Ала’ су чудни Ерцеговачки ударци! Страшно је пасти в руке Ерцеговца. То је оно – Бака насити! Ајде, ајде, кад излијете сву црну жуч на бедног снотворца, вратите се ведрим духом к Речнику” (Карацић 1987: 504). Гаврило Бајчевић из Новог Сада јавља да су изгледи за претплату *Рјечника* јако смањени откако Вук у *Новинама* напада Видаковића, јер „Србин има осећај сажаљења и због тога неће више да чује ни за ваше Новине ни за Речнике” (Карацић 1987: 606; Стојановић 1987: 160).

Пошто се оженио, саставио речник, уређивао новине и објављивао критике, Вук се почетком децембра 1818. упутио у Русију. Понео је тридесет примерака тек одштампаних *Рјечника*. У Петрограду упознао је барона Шилинга, који је Вука одвео у посету код К. К. Родофиникина. Иако је овај руски посланик, за време Првог српског устанка, провео у Србији 1808. и 1809, Срби нису били њиме задовољни, али ни он није о њима лепо судио. Стога, када је барон Шилинг Родофиникину најавио Вука као Србина заслужног за састављање *Српског рјечника*, он с подсмехом рекне: „Што ће Српски рјечник? – Али опет може бити од потребе: кад нестане Срба да се зна какијем су језиком говорили” (Карацић 1969: 76). У Москви Вук је жалио што није понео више *Рјечника*, јер је већ у Петрограду поделио тридесет, а да је имао и три стотине „прошли би као алва”. Свој речник видео је у Москви код статског совјетника Малиновског. Он је питао Вука „како се зове српски *хуй* и *џтџ*, а кад сам му ја показао у словару (*курац* и *јџбати*), он се смијао, а Калајдовић се чудило, говорећи да њихова цензура не би допустила” (Карацић 1987: 756). Вук се на Истоку задржао скоро десет месеци. Из Лавова писао је Мушицком: „Знам да знате да сам отишао да постанем Славенски аџија [...] То је важно путешествије за Српскога Лексикографа. Шта ли би Ви дали, да сте могли бити с њим само у Москви

⁷ Гласило су од 1813. уређивали Д. Фрушић и Д. Давидовић. Од маја 1816. уредник је само Давидовић, а за време његовог одсуства из Беча због женидбе, Вук је 1817. уредио осам издања (Златковић 2015: 122).

у Архиви колегије иностраних дјела, или у Патријаршеј библиотеци и ризници?” (1987: 685). Архимандрит је описао: „Ви сте доиста славенски аџи!” – а затим у шалливом тону додаје: „Збиља! Нисул’ Вам богојављенском водицом поскропили Ваш несташни и голишави Речник, спутника Вашег’ пре нег’ што су Вас пустили у Патријаршу Библиотеку?” (1987: 702).

У духу Лукијанових задиркивања Вука су с далеког пута дочекале грдње. У Карловцима, Новом Саду и Земуну *Српски рјечник* био је на злом гласу. И пре него што је иједан примерак доспео у Земун прочуло се да је књига „безобразно списана, и испогањена простим ерцеговачким дијалектом” (1987: 761). „Свуд (се) хули и ружи Ваш словарь”, збори Мушицки (1987: 746). Незадовољство је било толико да је Митрополит спалио речнике. Према писму Евстатија Михајловића патријарху Самуилу Маширевићу, 20. октобра 1867, „блаженопочивши митрополит Стратимировић Вукове *Рјечнике* од године 1818. због јоте и садржаја скаредних речи (благоизволио) спалити дати” (Поповић 1981: 45). Трагови о паљењу Вукових књига налазе се у и писму кнеза Милоша упућеног П. П. Његошу, 20. октобра 1836: „Ја сам то у согласију с Г. Митрополитом Карловачким Стратимировићем предупредио многе такве књиге у ватру бацивши а многије читавим сандуком побацавши” (1981: 44–45).

Осим тога, Мушицки је обавестио Вука да је Карловачки двор писао бечком Конзилијуму тужбу против његовог „Словара, соопштивши му пространи извод оне Ваше поганије и свињарије! Ха, ха, ха. – Ала ће конзилијари бечити очи, кад им се мете на астал тепсија пуна пичака, пиздурина, пичица, кураца, курчекања, курчића” (Караџић 1987: 775). Због тога Митрополит није само прогањао Вука, него је кињио и Мушицког да „Словар чини баш чест Шишатовцу”. И у Пешти су говорила против Мушицког „што је онаки гад у словару”. Пред Стратимировићем Лукијан је ћутао, али је Вука бранио пред епископом Јосифом Путником. Хвалио је његов разум, оштроумље, укус у литератури и неуморност у делу. Међутим, нападачи су викали: „Какав разум, какав вкус! Метнути у књигу Акримандрит, Акријереј, причешало, курац, курчекања, пизда, пиздурина!” (1987: 746).

Поред тога што је Мушицки често отворено стајао у Вукову одбрану он се пак и јавно изјашњавао против *Рјечника*. У одговору Ђорђу Магарашевићу, 30. јануара 1819, који га је обавестио о садржају *Рјечника*, Мушицки пише: „Жао ми је Вука и Копитара – највише чрез умаление обште ползе – што су се тако, као што ми пише-те осрамотили. Ја се чудим Копитару, и срдим се на њега, што је, као Цензор – оне свињарије или свињарства допустио. Тако ћу му и писати. У његовој је дужности, не допуштати ништа contra bonos mores⁸.” Потом је саставио и епиграм „Сербском Легиографу (Вуку Стефановићу)”, у коме је критиковао зазорни *Рјечник*:

„Јави се већ породеније твоје, лексикографе
Србскиј! Убаво да, налик на Србљина јест,
Али зашт’ посла у свет ти голо наго?
Зашто га научи ти, свуд да простира срам?
Тебе отца похваљују многи уљудна, вкусна,
Ал’ се чеда твог, веруј, гнушају сви.

⁸Против добрих обичаја (против пристојности).

Није ти Амор знаш да га милују дјеве;
 Стидљиво није ти, да га пријме у дом.
 Мргоде се на њега и отцеви, матере љуто;
 Деци у друштво га, чуј, не пуштају отњуд,
 Куд ти је пристало сад? Та зашт' не послуша мене?
 Грађанскиј царује свет! Бежи у природниј с њим!
 Ил' га епикурејскоме друштву несташном, или
 Једним филологом дај! Деци обучено шљи!"
 (Мушицки 1938: 131).

На то је Копитар отписао песнику: „Зар се речници пишу за децу? Нико не спречава да се направи извод за дечаке. – Само злонамерни људи и будале могу да их истраже међу 30.000; оне су обрађене са озбиљношћу коју захтевају такве ствари и ниједан Немац не би ту ништа замерио” (Рајковић 1950: 243).

И потом, 1821. године, док је опрезно и дволично подржавао Вукову ортографију, Мушицки наставља да куди непристојну компоненту *Рјечника*. Стиховима тражи Вуку да очисти речник:

„Не допусти, Стевановићу, да т' пребацују гадна!
 Има т' Рјечник ти' Гадна избаци за чест.
 На чисто после ти што т' остане, достојно хвале,
 Неће ти сатрти те злобе, нит времена зуб”
 (Рајковић 1950: 242).

На то је Вук саблажњиво одговорио архимандриту:

„За рјечник мој није ми баш мило, што га *гадним* називате [...] Но ја ћу исправити *тојан*, али не као што Ви велите, зашто ове све ријечи да се прештампају без и кака толковања стало би 500 f., а ја могу за мање прештампати само оне листове, на којима је *гад*, па ето ти онда рјечника без *курца* и *пичке*. Деде колико ћете ви дати у помоћ, да очистимо рјечник од *гада*? Него Вас молим покорно, да ми назначите све оне ријечи које ваља изоставити из рјечника” (Караџић 1988: 49).

Међутим, иако је *Српски рјечник* био жестоко нападан због бестидних садржаја, проницљиви савременици сматрали су то само изговорима, јер су у ствари прави мотиви потицали из страха од приближавања Срба католицима и Аустрији, те и од одвајања од православља и Русије (Добрашиновић 1980: 104–105). Наиме, највише отпора је изазвала Вукова правописна реформа, поглавито преузимање у нову азбуку слова *ј* из латинице. Вук је то учинио први пут у *Српском рјечнику*.⁹ Због *јоте* се управо и водио педесетогодишњи правописни рат (1818–1868) (Поповић 1981: 28). Када је Вук саопштио Мушицком да је речник у штампи и да су завршена слова *а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, ј*, те да је на реду слово *к*, спазивши *јоту*, Мушицки је запрепашћено одговорио: „За Бога! Млого је реформе у еданпут! А промислите, како су прошли сви *Reformatores*? Тешко си Вашим' штакама” (Караџић 1987: 632). Слични поручује и Григорије Гершић: „Ако сад живи останете, дуго умрети нећете”. У продужетку писма преноси шта се у Карловцима говори: „'Вук прост, безку-

⁹ У српским рукописима *јота* се налази и пре Вукове правописне реформе. Вук је ћутао о томе и тврдио је да је *јоту*, због које је имао многе непријатности, узео из латинице. Међу првима је Захарије Орфелин употребио слово *ј* (Поповић 1981: 7, 10, 23).

сан, неслан; Копитар ни србски не зна, ни славенски, и није више него шест школа свршио’ – Ово је усмена и писмена критика овдашња” (1987: 630). У многе српске куће дуго није смела да уђе књига с јотом (Полиг Десанчић 2006: 38). Француски дипломата Боа ле Конте пише да су му 1834. српске старешине говориле: „Српски би се народ цео дао набити на колац, пре него што би пристао да пише латиницом” (1894: 21). У *Мемоарима*, Јаков Игњатовић бележи: „У оно време држало се код дебелијероваца да јота смера на ’пошокчење’ или ’поунијаћење’, да је јота само реп за ’порепити се’, да је Вук – Вук Бранковић, и подмићен од Метерниха” (1989: 27). У рату за српски језик и правопис Јоаким Вујић био је један од најватренијих Вукових противника. Низом увредљивих епитета вели да је Вуков *Рјечник* „сасвим гадан, ружан, смрдљив, бестидан, бешчастан, срамотан, неслан, соблазнителан, будалкаст, луд и безобразан какогод и његов славни списатељ” (1964: 43–44).

Старе анатеме о непристојности *Српског рјечника* претрајале су до дан-данас, јер када се хоће да се неком пребаци да не бира речи често се спомиње изрека да се „служи Вуковим речником” (Ђоковић 1934: 5). С друге стране, анегдоте сведоче о култној улози коју *Српски рјечник* има у савременој српској култури. Прича описује примерак Вуковог *Рјечника* који је припадао Јовану Јовановићу Змају и који „од силне дугогодишње и сталне употребе беше сав исцепан и разлистан” (Хаџић 2012: 101). Према другој анегдоти, Лаза Костић је „(као Змај, и још више) волео да гради кованице – то су му многе добре речи народне узете из Вуковог речника, сматране као кованице, само зато што нису биле уобичајене и познате. Кад га је један пријатељ запитало: ’Шта вам је, забога, *сустримак*?’ Лаза је, по обичају, слегао раменима и мирно рекао: ’Видите Вуков Речник’” (Шевић 2011: 62).

Дакле, на основу приложене и на хронолошко-биографски начин контекстуализоване разноврсне грађе испољава се закључак да Вуков *Српски рјечник* (1818), као једна од прекретних и најзначајнијих књига српске културе свих времена, не представља само неисцрпан извор сваковрсних истраживања и проучавања (лингвистичких, историографских, етнолошких, антрополошких, књижевних, фолклористичких и др.) већ и то да је знаменита књига постала и сама веома подстицајан предмет литерарног обликовања. Мноштво прича и записа веома карактеристично сведоче о процесима настајања *Рјечника*, затим описују његово уобличавање, штампање и објављивање. Такође, налазе се и примери који зборе о особитом пријему *Рјечника* међу Вуковим савременицима и потоњим нараштајима, те и о ширини одјека знамените књиге у словенским и у европским културним срединама и круговима. Према томе, *Српски рјечник* спада међу најфреквентније теме Вукове преписке са савременицима. Његови одједи и помени веома су распрострањени и у корпусу српске мемоарске, аутобиографске, биографске, књижевно-полемичке и историографске литературе, те и у савременом песништву и у предговорима Вукових књига, али особито и у мноштву забележених усмених казивања.

Литература

- Вујић Ј. „Најбезобразнији и најзловивији господин Вук.” Добрашиновић Г., Маринковић Б. (ур.). *Сусрети с Вуком*. Нови Сад: Матица српска, 42–45.
- Добрашиновић Г. (ур.). *Копитар и Вук*. Београд: Вуков сабор – Рад, 1980.
- Ђоковић М. „Хоћемо ли најзад добити речник савременог књижевног језика?” *Правда*. 21. јануар 1934: стр. 5.
- Златковић Б. *Мале приче о Вуку Караџићу (од 1878. до 1824)*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.
- Игњатовић Ј. *Мемоари (1)*. Нови Сад: Матица српска – Приштина: Јединство, 1989.
- Караџић В. С. *Српски рјечник (1818)*. Сабрана дела Вука Караџића. II. Ур. П. Ивић. Београд: Просвета, 1966.
- Караџић В. С. *Историјски списи II*. Сабрана дела Вука Караџића. XVI. Ур. Р. Самарџић. Београд: Просвета, 1969.
- Караџић В. С. *Преписка I 1811–1821*. Сабрана дела Вука Караџића. XX. Ур. Г. Добрашиновић. Београд: Просвета, 1987.
- Караџић В. С. *Преписка II 1822–1825*. Сабрана дела Вука Караџића. XXI. Ур. Г. Добрашиновић. Београд: Просвета, 1988.
- Караџић В. С. *Срби сви и свуда*. Ур. Д. Иванић. Андрићград: Андрићев институт, 2004.
- Конте ле Б. „Србија у години 1834. Писма грофа Боа-ле-Конта де Рињи министру иностраних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији.” Новаковић С. (ур.). *Споменик СКА*. XXIV. Београд, 1894.
- Мушицки Л. *Стихотворенија I*. Пешта, 1838.
- Мушицки Л. *Стихотворенија IV*. Нови Сад, 1847.
- Мушицки Л. *Одабрани стихови*. Ур. В. Стајић. Београд: Геца Кон, 1938.
- Огњановић И. *Занимљиве приче и белешке из живота знаменитих Срба*. Загреб, 1900.
- Полит М. Д. *Успомене*. Нови Сад, 2006.
- Поповић М. *Вук Стеф. Караџић*. Београд: Нолит, 1987.
- Поповић М. *Јота*. Београд: Вуков сабор – Рад, 1981.
- Рајковић Ђ. *Изабрани списи I. Биографије књижевника*. Нови Сад: Матица српска, 1950.
- Срезњевски И. И. *Вук Стефановић Караџић*. Београд, 1987.
- Стојановић Љ. *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. Београд: БИГЗ, 1987.
- Хаџић З. „Записи и анегдоте Милана Шевића о Змају.” Миларић В. (ур.). *Детињство, часопис за децу*, год. 38, бр. 3–4 (2012): 90–106.
- Шевић М. *О нашим људима великим и малим, анегдоте и сећања*. Ур. З. Хаџић. Нови Сад: Градска библиотека, 2011.

Бранко Р. Златкович

СЕРБСКИЙ СЛОВАРЬ ВУКА КАК ЛИТЕРАТУРНАЯ ТЕМА

Резюме

Будучи одной из важнейших книг сербской культуры на все времена, *Сербский словарь, истолкованный немецкими и латинскими словами (Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима)* (1818) Вука Стефановича Караджича стал значительной и частой темой огромного количества историй и анекдотов, запечатленных в мемуарах, дневниках, биографической, литературно-полемической и историографической литературе, а также в переписке и устной народной традиции. В работе тематизируются, систематизируются, объединяются и в хронологическо-биографическом порядке контекстуализируются разбросанные рассказы и заметки, предшествующие созданию *Сербского словаря*, затем те, которые описывают процесс его оформления, печати и публикации. Также приводятся примеры, свидетельствующие о характерном приеме *Словаря* современниками Вука и последующими поколениями, а также о широте распространения отголоска знаменитой книги в славянской и европейской культурной среде и кругах. Следовательно, кроме важных личностей и судьбоносных событий, в традиции остаются запомненные и поворотные явления в культурной истории нации.

Ключевые слова: Вук Караджич, *Сербский словарь*, биографическо-мемуарная проза, поэзия, литературная полемика, предисловия, переписка, анекдоты, заметки.